

El conjunt medieval de les Guixeres de Súria. Quinze anys d'intervencions arqueològiques

Roser Arcos López, Cristina Belmonte¹

Resum:

L'any 2019 es va celebrar el 15è camp de treball al conjunt arqueològic de les Guixeres, un projecte de poble, que involucra des de l'institut a diverses institucions i associacions municipals. Durant aquest temps s'ha excavat i documentat el mas de la Vilella Vella, l'església preromànica de Sant Pere del Puig i la Torre del Puig de Sant Pere. La singular geologia de la zona, molt rica en pedra de guix, en propicià l'assentament, i el conjunt documentat s'ha erigit en el primer nucli habitat del municipi, abans que la població es traslladés definitivament a la seva ubicació actual durant el segle XIII.

Paraules clau:

Medieval, torre, església, camp de treball, guixeres.

Introducció

Intentar explicar en un sol article les diferents intervencions realitzades al conjunt arqueològic de les Guixeres durant els darrers quinze anys, i el que això significa i ha significat per al municipi és, si més no, una tasca difícil. Tal vegada, el millor resum és parlar d'un projecte de recuperació patrimonial de poble, perquè són diverses les institucions i associacions involucrades, perquè és accessible a tothom i perquè els resultats han aportat informació rellevant sobre l'origen del poblament al municipi.

El projecte de recuperació patrimonial s'inclou dins un programa més ampli que té com a objectiu final la revitalització de la zona de les Guixeres. Aquest és un paratge geològic i històric, situat als afores del nucli urbà del municipi, al peu de l'antic camí ral de Balsareny. A banda de les restes arqueològiques, té una geologia interessant, forma part del Geoparc de la Catalunya Central, i és ric en afloraments de guix, tal com el seu nom indica. L'exploració d'aquest

mineral va ser un dels elements clau per a l'establiment de l'assentament durant l'edat mitjana.

El projecte es basa en tres pilars fonamentals, la recerca, la didàctica i la difusió, i a llarg termini es vol explicar la creació d'un nucli d'hàbitat o assentament, el Puig de Sant Pere, i posar-lo en relació amb l'activitat productora de guix. Es pretén fer visitable el jaciment i establir un itinerari turístic i cultural guiat per la zona, que permeti explicar la creació i evolució de l'espai i així acostar i socialitzar el patrimoni conservat.

Com ja hem esmentat, és un projecte singular que aglutina diverses institucions i associacions i que s'endegà amb una prova pilot l'any 2004 mitjançant una col·laboració entre l'institut del municipi, l'IES Mig Món, i l'Ajuntament. La primera intervenció consistí en una petita excavació arqueològica amb alguns estudiants. L'objectiu era acostar el patrimoni als joves a la vegada que es feia recerca intentant

1. Arqueòlogues (iPAT Serveis Culturals SCP)

Figura 1. *Participants de la campanya de 2019. Ajuntament de Súria.*

localitzar alguns dels elements patrimonials de la vila esmentats en la documentació històrica. L'historiador local Albert Fàbrega, professor de l'institut en aquell moment, va tenir un paper clau per tirar endavant el projecte. L'Ajuntament hi va apostar des del principi i la propietat dels terrenys hi va posar totes les facilitats. Alguns d'aquells primers estudiants encara participen en les intervencions actualment, i fins i tot n'hi ha de graduats en arqueologia.

L'èxit d'aquella primera campanya facilità que es pogués reprendre, i des de l'any 2006 s'ha anat celebrant de forma ininterrompuda fins a l'actualitat, amb la mateixa fórmula que a l'inici, però sumant-hi cada vegada més voluntaris i institucions col·laboradores.

Entre els anys 2006 i 2008 es va excavar el Mas Puig (Vilella Vella), i ja l'any 2007 es va incorporar l'excavació de l'església de Sant Pere del Puig. Aquestes primeres intervencions es van fer sota la direcció de l'arqueòloga Assumpta Serra, a qui va rellevar l'any 2009 l'arqueòloga Ainhoa Pancorbo. Des de l'any 2010 la direcció arqueològica del projecte va a càrrec de les arqueòlogues Roser Arcos i Cristina Belmonte, i l'any 2011 es va incorporar la Torre del Puig de Sant Pere a la recerca.

Les campanyes d'excavació les fan durant deu dies hàbils una vintena d'estudiants de l'IES Mig Món sota la direcció d'una arqueòloga i amb la col·laboració d'un grup de voluntaris de diverses edats. El promotor és l'Ajuntament de Súria, però diverses associacions i empreses del municipi, juntament amb els propietaris, permeten tirar endavant la campanya any rere any.

Com ja hem dit, un dels objectius del projecte és la vessant didàctica, ja que els estudiants, a més de poder participar en l'excavació, aprenen el funcionament de la documentació arqueològica i se senten participants en la recuperació de dades històriques del seu municipi. A més d'aquests aprenentatges, s'hi ha de sumar el benefici de la valoració i estima envers el patrimoni històric i arqueològic, en definitiva, envers el seu passat.

Tanmateix, aquesta vessant didàctica no ha deixat en cap moment de banda la investigació arqueològica rigorosa i de caràcter més intensiu que ha permès avançar en el coneixement històric de la zona. Com no pot ser altrament, més enllà del treball de camp s'ha fet un avanç important en la recerca, en totes les seves vessants, i això ha permès tenir un coneixement profund de totes les restes documentades.

Figura 2. Ubicació d'alguns dels edificis del conjunt arqueològic de les Guixeres. ICGC.

De la mateixa manera, s'ha tingut cura de fer-ne difusió. A banda de la jornada de portes obertes de l'últim dia de cada campanya, en la qual els mateixos estudiants expliquen què s'hi ha fet i els resultats obtinguts, també s'hi fan guiatsges i visites durant l'any.

Descripció general del conjunt

Les restes arqueològiques del conjunt de les Guixeres estan compostes per l'església de Sant Pere del Puig, la torre del Puig de Sant Pere, el mas de la Vilella Vella i els forns de guix.

El que en un principi semblava una petita església rural aïllada ha esdevingut un assentament medieval d'entitat, interpretat com un dels primers nuclis de poblament de la vila, abans

que la població es traslladés definitivament a la seva ubicació actual durant el segle XIII.

Les intervencions realitzades durant els darrers quinze anys han confirmat plenament les evidències documentals. En general, ens trobem amb un jaciment que podem afirmar que ja existia al segle X i que va ser poblat fins al segle XIV, tot i que el mas i la capella (ja reformada) van perviure fins als segles XVII-XVIII. Els forns de guix situats a tocar d'aquests jaciments són d'època contemporània i de moment no s'han inclòs en el programa d'excavacions.

Aquest article se centra principalment en el coneixement sobre l'església i la torre del Puig de Sant Pere, on s'han destinat més esforços al llarg de tots aquests anys. Si bé és cert que ambdós edificis tenen una evolució similar i indestriable, la descripció dels resultats i da-

des conegudes es farà de forma separada. Això es justifica perquè l'explicació i interpretació és més entenedora, i també perquè l'estat del coneixement sobre ambdós edificis es troba en punts diferents. Mentre que l'excavació de l'església està pràcticament esgotada, a la torre encara hi queden força anys d'excavació.

Documentació i dades històriques

A partir de la documentació escrita conservada, recuperada i estudiada per Albert Fàbrega (*vid.* bibliografia), tenim detalls i dades interessants sobre l'evolució històrica tant de l'església de Sant Pere del Puig com de la torre del Puig de Sant Pere, que les campanyes d'excavació han permès corroborar.

El primer esment de què es disposa del Puig de Sant Pere és del 24 de novembre de 1033, quan Guillem de Moncada i el seu germà, ardiaca de Barcelona, donen al seu germà Bernat de Montcada un alou que tenen a Súria. Aquest alou limitava per llevant amb el bosc d'Argençola i el puig de Sanç, pel sud amb la vila de Cererols i Antius, per ponent amb la serra de Trullars i el terme del castell de Coaner i pel nord amb el castell sobirà de Súria. A banda d'aquests elements també es feia referència, tal com es pot llegir al següent extracte, a diferents edificis, entre ells l'església i la torre del Puig de Sant Pere: «...per aquelles esglésies que són anomenades en honor a Santa Maria i de Sant Pere i aquelles cases que són al seu voltant, i aquella torre amb aquelles cases que són al Puig de Sant Pere...».

A partir de la documentació existent i de l'anàlisi detallada d'aquest document, es poden determinar i cercar a l'actual terme municipal de Súria els diferents indrets i elements que s'hi esmenten. La major part dels topònims citats encara es conserven actualment, així doncs, l'església de Santa Maria és la de Santa Maria sa Vila, situada a l'actual plaça de Santa Maria de Súria, de la qual malauradament no es conserven vestigis. L'església de Sant Pere del Puig i el Puig de Sant Pere corresponen, respectivament, a l'església i la torre localitzades a les Guixeres.

D'altra banda, el bosc d'Argençola correspon al bosc situat al sud de l'antiga parròquia de Santa Eulàlia d'Argençola, avui pertanyent a Castellnou de Bages; el puig de Sanç és la muntanya més alta de Súria (613,5 m). Cererols és un nucli habitat al sud del terme municipal de Súria i Antius, pertany a Callús. Altres topònims més difícils de rastrejar, però prou coneguts a la vila, són la serra de Trullars, darrer estrep de la serra de Castelltallat, quan cau sobre el Cardener. Coaner, un antic terme avui integrat a Sant Mateu de Bages, i, finalment, el castell sobirà de Súria. Aquest apareix anomenat en els documents més antics com a castell Conosa, i estava situat, amb tota probabilitat, al cim de la muntanya de Sant Salvador, on avui hi ha una moderna capella (bastida s. XIX), al sud de la qual es conserva l'antiga capella castral.

Finalment, dels masos que esmenta el document, situats al voltant de l'església de Sant Pere i de la torre del Puig de Sant Pere, àrea que ens interessa, només se n'ha localitzat un, el conegut com la Vilella Vella. Tanmateix, històricament aquest edifici fou primer el mas Puig, després mas Cases i, finalment, el mas Vilella, el qual es va abandonar al segle XVII i es va integrar en el gran mas veí de les Comes. A inicis del segle XX, es va segregar de les Comes i es va edificar l'actual casa del mas Vilella.

A partir d'aquell primer document, i centrant-nos en l'església de Sant Pere, es van succeir altres esments al temple, com ara l'any 1195, en què Pere de Reguant deixà en el seu testament una sisena d'ordi a l'obra de Sant Pere del Puig, o la deixa de sis diners al mateix temple, efectuada l'any 1205 per Guillema de Torroella.

L'any 1435, en el testament de Maria de Salipota, hi trobem una altra vegada un munt de llegats a diverses esglésies, entre les quals Sant Pere de les Cases. Aquesta correspon a Sant Pere del Puig, ja que les restes del mas de la Vilella Vella, com ja hem dit, eren originàriament el mas Puig i després el mas Cases. La clau definitiva la dona un document de l'any 1652 en el qual es parla del *mansi de la Vilella olim Cases et Puig* (el mas de la Vilella, abans Cases i Puig). És a partir de 1587 que comencem a trobar els Vilella a Súria, i el topònim del Puig

encara es conservaria, sota la forma despectiva del Puigxot, fins a finals del segle XVIII.

Més endavant hi ha dues notícies de Sant Pere en una talla de Súria de 1731. Hi ha una *vinya de St. Pera* propietat de Jaume Claret i un *conreu prop casa, devant St. Pera* a l'anotació corresponent al mas Vilella.

L'any 1879 hi ha documentada una finca de vinya i secà al Pla de Sant Pere, propietat de Josep Vilaseca.

També cal tenir present l'absència de referències a Sant Pere en les visites pastorals dels bisbes de Vic, tot i que no sempre eren completes i només es visitava l'església parroquial. La primera de les vistes documentades data del 1331 i se sap que el 1711 es van visitar totes i cada una de les capelles dempeus, inclosa la de la casa les Comes. Partint de tot això, cal pensar que l'edifici restava abandonat i en ruïnes, almenys des dels volts del 1500, fins al punt que, en la documentació, es va anar perdent el registre escrit del temple i només va quedar el topònim de Sant Pere, aplicat a la partida on hi hagué l'església.

Pel que fa a la torre, sabem que va ser la seu d'una de les dues castlanies de Súria. Fins a l'abolició dels senyorius, la documentació parla sempre de dues castlanies a Súria, tot i que des de mitjans del segle XV, després de la Guerra Civil Catalana, les dues castlanies es van mantenir per sempre unides en un únic i mateix castlà, encara que en els actes d'investidura s'investissin per separat.

El primer document interessant referent a la torre data del 8 d'octubre de 1209, en què el rei Pere II el Catòlic, a petició de Guillem de Montcada i del seu cosí, el senescal Guillem Ramon de Montcada, va donar un alou a Bernat de Torre: «...aquelles cases de la Torre de Súria, amb aquella vila de Santa Maria que és en el terme del castell de Súria...». Es tracta del mateix alou dels Montcada de l'any 1033, tot i que el Puig de Sant Pere s'anomena ara la Torre de Súria, i Bernat pren el seu cognom d'aquest topònim, que ha esdevingut així un antropònim.

En la documentació dels segles XIII i XIV es troben força notícies que parlen de la domus de Torre. La germana de Bernat de Torre, Gui-

lleuma, era casada amb Guillem Andreu, de Coaner, i ella i el seu marit van reclamar drets sobre possessions de Súria als Òdena, que en aquella època eren els senyors de Súria. L'any 1252 els Òdena i els Andreu van arribar a un acord en el qual, entre altres coses, es pactava que els Andreu Torre no podien fer obres a la torre de Súria (és a dir, la del Puig de Sant Pere).

Més tard, l'1 de juliol de 1271, Bernat de Torre, la seva muller Beatriu, els seus fills Ramon i Guilleuma, i Guilleuma de Torre, germana de Bernat, van donar a Bernat de Coaner la domus de Torre en alou. Bernat va ser el pare de Romeu de Coaner i l'avi de Bartomeu de Coaner (de Torre). Els Coaner Torre tenien la domus en lliure i franc alou, tal com queda clar en una concòrdia amb Guillem d'Òdena feta el 12 de juliol de 1293. L'any 1274 trobem Bernat de Coaner actuant de castlà de Súria per a Guillem d'Òdena.

L'any 1280, la domus de Torre ja s'esmenta com a mas Torre.

A finals del segle XIII els Òdena i els Cardona estaven en guerra oberta. Un dels episodis més violents va tenir lloc el 27 d'agost de 1282 quan el vescomte de Cardona, Ramon Folc, i els nobles Ramon d'Anglesola, Guillem de Castellolí i Ponç de Pinelles, amb diversos cavallers i homes de Cardona, van assaltar el castell de Súria. La documentació l'esmenta explícitament com a castell i cal pensar que devia ser el «nou» castell de Súria, situat a tocar de l'església.

L'excusa per dur a terme l'atac va ser el fet que al castell hi havia empresonats quatre homes que el batlle de Súria havia d'entregar al sotsveguer de Manresa i que devien ser de la jurisdicció del vescomte de Cardona. La veritable raó era, probablement, el fet que cent anys abans s'havia descobert una mina de sal a Súria, cosa que perjudicava clarament els interessos dels Cardona, raó per la qual el vescomte va iniciar una política d'annexió i control del terme de Súria que va acabar amb l'obtenció de la jurisdicció a mitjans del segle XIV. Durant l'atac, a banda de cremar masos i collites, els homes de Cardona van prendre ostatges que van usar per intercanviar-los amb els presoners, després d'assetjar el castell que guardava Bernat de Casanova.

Després de la ràtzia, el 27 d'agost de 1284, Guillem d'Òdena confirmava la donació de la domus de Torre, en i franc alou a Romeu de Coaner, i l'autoritzava a fer-hi les obres que volgués, tot i el conveni signat uns quants anys abans amb els Andreu. Poc després, l'any 1285, trobem que Romeu de Coaner està a Torra de Sorisa. Romeu de Coaner va morir entre 1285 i 1293.

La ubicació de la domus de Torre queda clara en un document del 29 de maig de 1302 on trobem les afrontacions. En aquest text, Bartomeu de Coaner (de Torre), fill de Romeu de Coaner, establí a Arnau de Fàbrega, de Súria, la seva domus de Torre i diverses terres. La domus limitava amb el mas Puig (l'actual Vilella Vella), el mas Comes, la riera de Tordell i terres del mas Soler (fins fa poc Cal Pla). L'establiment es va fer amb una entrada de quatre-cents sous, i un cens anual de dues gallines i una sisena de les collites d'algunes terres i la tasca de les restants. Així que ara Bartomeu de Torre tenia el domini directe del mas Torre, mentre que Arnau de Fàbrega en tenia el domini útil. Per tant, amb aquest document queda clar que la domus de Torre, que tenien els Coaner Torre, era la torre i casa que hi ha al cim del Puig de Sant Pere.

En aquest mateix document de 1302 es parla d'una domus anomenada Sala, situada a l'interior de la domus de Torre i que quedava en mans de Bartomeu de Torre, al marge de l'establiment fet a Arnau de Fàbrega. El mot *domus* té diversos sentits, la qual cosa pot crear confusions. Entre altres, tant pot significar una casa com una estança a l'interior d'una casa.

Més endavant en un altre document del 4 de maig de 1317, Berenguer d'Òdena, fill de Guillem d'Òdena, senyor de Súria, va vendre tots els drets que tenia a Súria a Ramon Folc, vescomte de Cardona. Això incloïa la jurisdicció que els Òdena poguessin tenir sobre diversos masos i gents de Súria. El 18 d'agost de 1319, Bartomeu de Torre va vendre el mas de Torre i la seva fortalesa al vescomte de Cardona, juntament amb altres masos. El domini útil seguí en mans dels Fàbrega de Santa Maria sa Vila.

Bartomeu de Torre segurament no va residir mai a la domus, sempre apareix com a merca-

der manresà. Tot i així, el 1335 els Torre encara tenien domini directe sobre diversos masos de Surià. Des de la venda de 1302, quan la domus funcionava com a mas, no hi ha constància que hi residís ningú.

Els terratrèmols de principis del segle xv, i sobretot el de 1448, devien malmetre molt fort la construcció, si hem de basar-nos en l'estat de conservació de l'edifici. Segurament des de llavors i, per tant, també als volts del 1500, la torre ja era una ruïna.

Durant la Guerra Civil Catalana de 1462 a 1472, el successor de Bartomeu de Torre, el castlà Pere Ramon Satorra i Margós, mercader de Manresa, es va posar de part de la Generalitat. Potser en aquell moment es van reforçar les restes de la domus, com va succeir amb tantes i tantes fortaleses catalanes, que eren les últimes evidències d'ocupació de l'indret. A partir d'aquella guerra, amb l'aparició dels Fontcalda, les dues castlanies de Súria es van unir en un sol castlà.

En algun moment vers el 1400, el domini directe de la torre va passar al prevere beneficiat de Santa Maria sa Vila i Sant Bartomeu. El 1457 Ramon Vila, llavors beneficiat de Santa Maria sa Vila, va vendre el domini útil de la torre i diverses terreres de la zona a Joan Soler, del mas Soler de Santa Maria sa Vila. El 1500 el fill de Joan, Mateu Soler, encara pagava rendes i censos per la torre i les seves terres. El 1599 Aleix Pla, successor dels Soler, va vendre el domini útil de la torre a Pere Badia, casat amb Elisabet Vilella. Entre els anys 1621 i 1626 qui en té el domini és el fill de Pere Badia, Cristòfol Badia, metge a Manresa.

L'any 1624 apareix l'últim document que parla de la domus de Torre, que correspon al 27 de desembre, on un text esmenta *el casal dirruit al cim del Puig de Sant Pere*. Per tant, és evident, que a inicis del segle xvii, les estructures localitzades al Puig de Sant Pere ja estaven abandonades.

El 1682 tota la propietat del mas Vilella (antic mas Puig) va passar a les Comes. Això incloïa la torre del Puig de Sant Pere i les seves terres. Finalment, el 1942 va passar a mans dels actuals propietaris, la família Peremiquel, de mas Vilella.

Pel que fa a l'església, tot i que de forma esporàdica es cerquen documents, l'any 1626 i també el 1652 apareix esmentada com a capella en la descripció dels termes d'altres terres. Sant Pere de Súrria com a tal, i ja sense aportar més dades sobre les característiques de l'edifici, apareix esmentada també els anys 1731 i 1879.

Finalment, les últimes referències al conjunt, corresponen a la memòria oral, en concret l'any 1957, quan Mines de Potassa de Súrria va obrir els pous de les Cabanasses i va comprar al mas Vilella la pedra que quedava de diverses ruïnes al voltant de Sant Pere. En particular, les restes de Sant Pere es van carregar en camions, es van transportar a les Cabanasses, es van trinxar i se'n va fer el formigó per revestir l'estructura interna dels pous.

■ L'església de Sant Pere del Puig i la Torre del Puig de Sant Pere

Com ja hem esmentat, el present article se centra en els resultats de les diferents intervencions arqueològiques realitzades en dos

dels elements patrimonials del conjunt de les Guixeres.

L'església de Sant Pere del Puig és la primera construcció que es veu un cop s'arriba al jaciment, un edifici de planta trapezoidal i capçalera quadrada de 16,50 m de llarg i uns 5,40 m d'amplada, amb diverses estructures al seu voltant. Abans d'esdevenir una petita capella rural, en la seva última fase d'ocupació, la nau tenia vora 6 m de llarg per uns 3,8 m d'ample, amb un presbiteri de 3,5 m de llarg per uns 2,75 m d'ample.

A grans trets, reformes a banda, correspon a una església d'una sola nau, amb un absis quadrat, no centrat i lleugerament desplaçat al nord, amb parets força gruixudes. L'accés també està al nord i a ponent i al sud hi té adossades diverses edificacions.

Aquest és l'edifici més ben conegut, i s'hi ha estat treballant de forma ininterrompuda els darrers dotze anys. L'última campanya d'intervenció va ser l'any 2019. (Figura 6)

Uns metres més al nord-oest i sobre un turó, el Puig de Sant Pere, hi trobem la torre amb diverses edificacions. Aquesta té com a prin-

Figura 6. L'església de Sant Pere del Puig, vista des de la torre. Cristina Belmonte (iPAT Serveis Culturals).

principal característica la seva particular tècnica constructiva, força especial i segurament dissenyada per tal d'adaptar-se a l'orografia del terreny i a les necessitats pròpies del moment en què es va construir.

L'edifici documentat té una planta quadrangular d'11 m de costat i uns 121 m² de superfície, definida per tres cordons de parets concèntriques, possiblement construïdes a diferent alçada, que li donaria una imatge similar a un zigurat. Sembla evident que aquest conjunt de parets que conformen l'edifici principal van ser bastides al mateix moment, amb una intenció clara de donar solidesa al conjunt, crear una base potent i al mateix temps guanyar alçada al turó, amb l'objectiu d'aixecar una torre prou alta.

Aquests dos edificis estan directament relacionats i la seva evolució històrica ha estat paral·lela. Fins al moment, les diverses campanyes d'excavació han permès identificar sis fases cronològiques.

Fase I (*ante quem* segle XI) Com ja hem vist, el primer esment de què es disposa del Puig de Sant Pere és del 24 de novembre de 1033, quan Guillem de Montcada i el seu germà, ardiaca de Barcelona, donen al seu germà Bernat de Montcada un alou que tenen a Súria. D'aquest document, que també detalla la ubicació i els entorns de l'alou, es desprèn que al segle XI l'església i la torre ja estan edificades, i a més hi ha una ocupació important a la zona.

A poc a poc el registre arqueològic ha començat a aportar evidències d'una possible ocupació a l'indret abans d'aquesta centúria, sobretot a l'església, on l'excavació està molt avançada. Aquesta possibilitat és força versemblant si tenim present que el document en qüestió és de la primera meitat del segle XI.

Les esglésies preromàniques, datades entre els segles IX i X, acostumen a ser petites edificacions, sovint aixecades en entorns rurals, i estan ben documentades arreu del territori català. D'aquest nombrós grup, per similituds amb l'església de Sant Pere del Puig en podrien destacar, Santa Maria del Marquet (Bages), Sant Hilari d'Abrera (Baix Llobregat), Sant Quirze de Pedret (Berguedà), Sant

Julià de Boada (Baix Empordà), Sant Andreu del Torn (Garrotxa), Sant Cristòfol de Cabrils (Maresme); Sant Nicolau de Sabadell (Vallès Occidental), Sant Martí de Joval (Solsonès) o bé Sant Esteve de Caulés (Selva). Potser la més interessant, per les nombroses afinitats, és aquesta última. També té similituds amb la de Sant Miquel de Riner, amb la qual comparteix un cos annexat a ponent. A l'àrea més propera a Sant Pere, hi trobem l'ermita de la Sala (Sant Mateu de Bages), que a més comparteix la característica de tenir la porta al nord.

En el nostre cas, a banda de la tipologia, la possibilitat d'un origen preromànic del temple es fonamenta en dues evidències: la diferent tècnica constructiva entre els murs nord i sud de l'edifici i la localització d'un seguit d'estructures a l'extrem oest, sobre les quals es bastí el temple actualment visible. Aquestes estructures, a més, es troben obliterades per la construcció d'un cos d'entrada a ponent, adscrit als segles XI-XII.

Pel que fa al parament dels murs, el nord és una estructura força ampla feta amb pedres de mides diverses, majoritàriament escairades i col·locades a trencajunts, lligades amb morter de calç i guix. El mur sud és més estret i els blocs són de mida molt més petita. A més a més, per la seva cara interna i en un dels seus extrems, s'hi observen restes d'*opus spicatum*.

En aquest sentit, un sondeig realitzat el 2010 a la capçalera del temple, a part de constatar aquesta diferència de paraments, determinà la seva posició física. La paret nord, amb banquetta de fonamentació, recolza sobre la sud que no té banquetta, de manera que es confirma que aquesta segona és una construcció anterior i, per tant, més antiga. (Figura 3)

A la torre, aquestes evidències estan tot just a les beceroles, però estan en procés de documentació un conjunt de grans blocs de pedra semicarejada, disposats uns al costat dels altres i localitzats a l'extrem sud de l'edifici, que semblen definir una planta semicircular. Aquesta estructura estaria parcialment obliterada pel cordó constructiu més exterior de la torre, adscrit al segle XI.

A banda d'això, en la campanya del 2018 es van localitzar dos enterraments a la torre. El

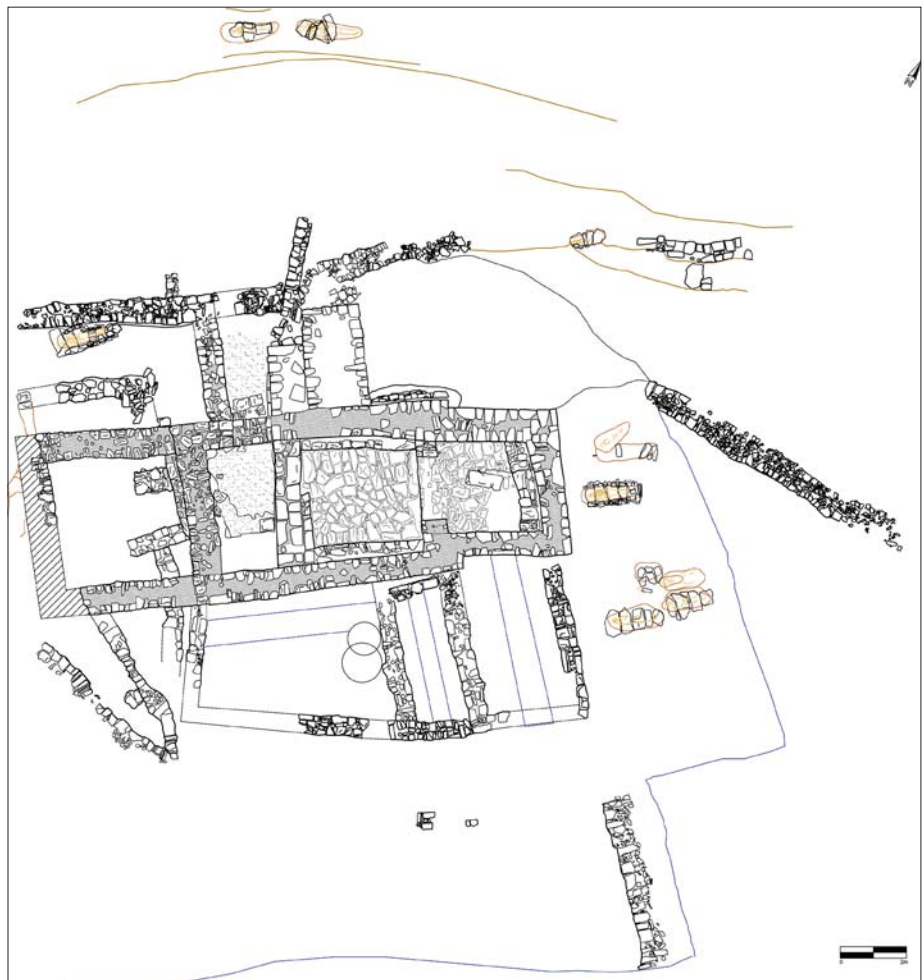

Figura 3. Planta general i planta cronològica de l'església de Sant Pere del Puig. Cristina Belmonte i Roser Arcos. iPAT Serveis Culturals.

primer, al seu espai interior, per sota del nivell de circulació. Correspon a una inhumació en fossa antropomorfa que estava parcialment espoliada. El segon només es va excavar parcialment, ja que s'estenia per sota del cordó constructiu més extern de l'edifici. Per tant, tot sembla indicar que ambdós inhumats serien anteriors a la construcció de la torre quadrada.

En resum, a partir de totes aquestes evidències es podria pensar en l'existència d'una ocupació anterior al segle XI a la zona. En el cas de l'església, amb un primer edifici sobre

el qual, i aprofitant-ne algunes restes es bastí l'actualment visible, datat entre els segles XI-XII. En el cas de la torre, s'han de definir i confirmar les característiques de l'estructura circular esmentada, i les datacions per C14 dels inhumats. Caldrà també esgotar l'estratigrafia en ambdós edificis i excavar-ne els interiors per poder completar la informació i confirmar aquests supòsits, sobretot en el cas dels murs de l'església i de la possible estructura circular a la torre.

Figura 4. Planta general i planta cronològica de la torre del Puig de Sant Pere. Cristina Belmonte i Roser Arcos. iPAT Serveis Culturals.

Fase II (segles XI-XII) És durant aquestes dues centúries quan es documenta el moment de màxima esplendor del jaciment, ja que tant l'església com la torre estan totalment construïdes i en plena activitat, tal com evidencia la documentació i el registre arqueològic.

Per causes que encara desconeixem, en aquest moment amortitzant i aprofitant i/o transformant les restes d'un possible edifici precedent, es basteix el temple actualment visible, i aquest fet explicaria la diferència de paraments entre els murs nord i sud del temple. A més a més es construeix possiblement un cos d'entrada, annex a l'edifici principal per l'extrem oest

d'uns 4 m de llargada per uns 5,50 m d'amplada. Aquest àmbit està clarament construït sobre estructures i nivells de la fase precedent, i la seva execució possiblement també va provocar alguna modificació en el mur de tancament oest de l'edifici, de manera que el temple religiós va assolir les seves màximes dimensions i va passar d'11,50 m a 16,50 m de llarg.

Si bé s'ha interpretat com a cos d'entrada, no descartem la possibilitat que pogués tenir funcions com a magatzem o rectoria, tal com s'ha interpretat una estructura similar a Sant Miquel de Riner.

És també en aquest període cronològic on hem de situar el conjunt d'estructures documentades tant al nord com al sud de l'edifici. Al sud s'hi han localitzat tota una sèrie de murs, que defineixen fins a tres àmbits de planta quadrangular. Aquests murs estan fets a partir de grans blocs de pedra clavats verticalment, amb reble de pedruscall a l'interior, tot lligat amb argila. Per la disposició de les pedres i la tècnica constructiva d'aquests murs, es podria pensar que les restes corresponen als sòcols d'unes parets aixecades potser amb tàpia i amb cobertes de materials peribles, ja que una dada interessant és la quasi total absència de teules en els nivells d'amortització d'aquests espais. Aquests àmbits tenen una superfície útil d'entre 12 i 18 m² i podrien correspondre a les cases/dependències que esmenta el document de 1033. En un d'ells es van excavar els fons de dues sitges, i això indicaria que algun d'aquests espais feia funció de zona d'emmagatzematge.

Per altra banda, les estructures documentades al nord estan molt arrasades i no tenen relació física entre si, de manera que es fa quasi impossible definir-ne usos i funcionalitats.

Finalment, i encara vinculat amb aquest horitzó cronològic, destaca la necròpoli associada a l'església, la qual s'estén al nord i est de l'edifici religiós. A la zona est s'hi han documentat uns 50 m² de superfície, on s'han delimitat nou tombes, de les quals se n'han excavat set, una amb dos individus. A la banda nord se n'han localitzat set més, de les quals se n'han excavat cinc. Val a dir que aquesta necròpoli no està completament esgotada, ja que només s'ha delimitat aproximadament un 50% de la seva extensió.

L'estudi antropològic realitzat l'any 2018 per Laura Roig va permetre identificar set subadults i sis adults, dels quals quatre eren masculins, cinc femenins i quatre indeterminats. A la tomba que tenia dos inhumats, ambdós eren del mateix rang d'edat, d'entre set i nou anys.

A grans trets, la mostra comparteix les característiques de la població catalana medieval. Tenien un bon estat de salut i higiene bucal, amb una adequada alimentació els primers anys de vida. Com a element singular, en des-

taca una possible intervenció per funda dental en un dels individus.

Pel que fa a patologies òssies, s'observen les típiques lesions osteoarticulars i alguns marcadors d'estrès ocupacional, habitual en poblacions rurals. Ja menys comuns són, per exemple, la dislocació de cintura per un part complicat, una infecció bacteriana i un traumatisme de turmell. En resum, els inhumats tenien millor salut dental que corporal, fruit segurament de l'activitat física relacionada amb les seves feines habituals.

Totes les inhumacions són en fossa simple amb coberta de lloses planes, a excepció d'una amb una tipologia completament diferent de la resta. Correspon a una inhumació amb caixa i coberta de lloses, que se situa centrada respecte a la capçalera quadrada de l'església. Les seves característiques i posició semblen indicar una posició diferencial respecte a la resta.

L'inhumat es trobava en molt bon estat de conservació i correspon a una dona d'entre 40 i 55 anys amb diverses patologies degeneratives. Tanmateix, la més destacada seria la dislocació en l'articulació entre el sacre i el coxal, que podria ser causat per l'obertura posterior de la cintura durant el part, per un part complicat o un part doble. Això li ocasionà problemes tant a la part baixa de l'esquena com a les cames.

S'han fet datacions per C14 de tres d'aquests individus, cada un d'ells de punts diferents de la necròpoli i amb característiques d'inhumació diferents. Per exemple, la dona esmentada en el paràgraf superior dona una datació cal AD 1020: cal AD 1167. Una altra de les inhumacions, en aquest cas amb fossa simple i a l'extrem més meridional de la necròpoli, ha estat datada cal AD 986: cal AD 1054. Per últim, la tercera datació prové d'una inhumació situada l'interior d'un dels àmbits del temple i se situa cal AD 937: cal AD 1035. En resum, les datacions situen l'ús de la necròpoli vers finals del segle x i mitjans del segle XII, dades que encaixen tant amb el registre arqueològic com amb la informació documental.

Centrant-nos ara en la torre, en aquest moment també s'hi detecta una activitat important. De fet, el mateix document del 1033,

Figura 7. A la part superior, inhumació excavada a l'interior de la torre. La imatge inferior correspon a un dels enterraments vinculats a la necròpoli de l'església de Sant Pere. Roser Arcos (iPAT Serveis Culturals).

que ens parla de l'església de Sant Pere, ens informa també de l'existència d'una torre al cim del puig de Sant Pere. En aquest cas, el document sí que deixa clar que al voltant de la torre hi ha cases (tal vegada estances), supòsit que s'ha confirmat al llarg de les últimes campanyes.

Tal com evidencia la cultura material recuperada, al segle XI l'edifici quadrangular fet a partir de tres anelles de parets concèntriques i a diferent alçada ja estava aixecat, i tenia diverses edificacions al seu voltat. D'aquestes edificacions se n'han identificat un mínim de sis estances, de les quals se n'han excavat tres, totes de planta quadrangular, amb superfícies d'entre 6 i 10 m² i nivells de circulació de terra piconada. Aquestes edificacions estan disposades al voltant de la torre, amb una primera bateria adossada al primer cordó edificat, i s'intueix una segona línia d'àmbits adossada a l'anterior.

Més enllà de la mateixa torre i les edificacions al seu entorn immediat, també situem en aquesta fase les evidències de dos possibles accessos al recinte. El més evident és el que dona accés a la torre, situat a la banda sud. Aquest mateix accés comunicaria amb el camí que portava de la torre a l'església de Sant Pere. L'altre accés el situem al nord i podria correspondre a les traces del camí que comunica amb Balsareny. Aquests dos possibles accessos s'han detectat a partir de la transformació, repicat i regularització dels afloraments de roca visibles al turó.

Fase III, (segles XIII-XIV) Si fins al moment, l'evolució d'ambdós edificis havia estat més o menys similar, a partir del segle XIII es detecten les primeres diferències.

Segons la documentació conservada, a l'església a finals del segle XII encara s'hi estan fent obres, fet que queda clar en un document de l'any 1195, en què Pere de Reguant deixà en el seu testament una sisena d'ordi a l'obra de Sant Pere del Puig. El 1205 trobem una altra deixa de sis diners al mateix temple, efectuada per Guillema de Torroella. Amb tot, sembla que el temple, l'actualment visible, entre els segles XIII i XIV està completament acabat i en ús i es

mantindrà així, potser amb reformes puntuals, durant aquestes dues centúries.

En contraposició, i si fem cas de la documentació conservada, sembla que a la torre hi ha molta més activitat. En diferents documents dels anys 1209, 1252, 1259, 1271 i 1280, entre els Torre Andreu, de Súria i els Òdena, es pot anar seguint l'evolució de l'edifici tant en propietaris com en usos. El 1271 l'edifici s'anomena ja *domus de Torre*, i el 1280 la *domus* s'esmenta com a Mas Torre, una dada interessant ja que sembla que l'edifici pot haver perdut els seus usos originals per esdevenir un mas, fet que esperem que les evidències arqueològiques acabin confirmant en un futur.

Arran de diversos enfrontaments entre els Òdena i els Cardona, entre altres motius possiblement pel control de la sal, el 1284, Guillem d'Òdena confirmava la donació de la *domus de Torre*, en lliure i franc alou, a Romeu de Coaner, i l'autoritzava a fer-hi les obres que volgués, tot i el conveni signat uns anys abans amb els Andreu, en què no se'ls autoritzava a fer-n'hi.

Però segurament el document més interessant, tal com hem descrit en el capítol previ, és el del 19 de maig de 1302, on queda clar que la torre de què es parla en aquells documents és la de Sant Pere del Puig. El següent esment és del 4 de maig de 1317, quan Berenguer d'Òdena, va vendre tots els drets que tenia a Súria a Ramon Folc, vescomte de Cardona, que incloïa la jurisdicció que els Òdena poguessin tenir sobre diversos masos i gent de Súria. Torna a aparèixer a la documentació el 1319, però sembla que des del 1302 no hi ha constància que hi residís algú.

Per tant, a partir de tots aquests documents, queda clar que al llarg dels segles XIII-XIV el conjunt va patir diverses transformacions, va canviar de propietaris i possiblement s'abandonà. De tota manera, són molts els interrogants al voltant d'aquest edifici, el qual tot just s'ha delimitat en planta, i esperem que futures intervencions complementin els detalls especificats a la documentació.

Fase IV (segles XV-XVI) El castell de Súria està documentat des de l'any 993 com un domini

Figura 5. Vista des del sud de la torre del Puig de Sant Pere, on es pot apreciar la seva singular tècnica constructiva, així com algunes de les dependències documentades. Cristina Belmonte (iPAT Serveis Culturals).

dels comtes de Barcelona. Tot i així no es conserven restes d'aquest moment, i d'època altmedieval només ens ha arribat la torre interior, que es podria datar dels segles XII i XIII. Els murs exteriors del recinte sembla que són una mica més tardans, dels segles XIV-XV, amb un reforçament extern d'un talús d'aquest mateix moment, i també del segle XVII. És cap al segle XIII quan la població de la zona comença a agrupar-se i establir-se de forma definitiva al voltant del castell, on se senten més protegits, en uns anys força convulsos. Aquest fet queda evidenciat en el conjunt arqueològic de les Guixeres. Els edificis existents bastits en època altmedieval comencen a entrar progressivament en decadència, fruit segurament del trasllat, també progressiu, de la població des del nucli de Sant Pere a la zona propera al castell, és a dir, a l'actual poble Vell de Súria. En el cas de la torre, a més, està documentat com canvià d'usos, ja que passà de ser un element de defensa a una residència i mas.

Si ens centrem en la documentació conservada relativa a aquests dos edificis, el seu esment en aquests segles és molt menor, una altra dada que confirmaria que a finals del segle XIV el conjunt d'edificacions ja estan abandonades o en decadència.

En el cas de l'església, no és fins al segle XV que es torna a tenir notícia de l'edifici, ara com a Sant Pere de les Cases.

Durant la baixa edat mitjana, quan l'activitat a baix al poble segurament es troba en plena efervescència, l'església del Puig de Sant Pere pateix una transformació important, en la qual es veu reduïda de forma considerable la seva superfície.

Es fa difícil definir quines van ser les causes que van provocar aquestes modificacions, però a banda d'una més que probable reducció de població a la zona, també hem de pensar en dos factors estructurals. Per un cantó, sembla que l'edifici està fonamentat sobre un nivell de terres poc ferm, amb un marcat desnivell al nord i l'est, i un pronunciat pendent en sentit est-oest, que podria generar problemes estructurals i d'estabilitat en el temple. A tot això, hi hem de sumar el terratrèmol que va afectar Catalunya el 1449, el qual va arribar a la magnitud 8 a l'escala de Richter, i que també es va fer notar a Súria.

Per tant, potser el menor nombre de fidels i unes clares deficiències estructurals agreujades pel terratrèmol, van provocar una profunda reforma en l'edifici. La documentació arqueològica ha constatat que al llarg del segle XV el cos d'entrada i part de la nau del temple van quedar en desús. En aquest espai, ara a l'exterior de l'edifici, es van documentar diversos nivells de circulació, datats entre els segles XV-XVI, que apareixien amortitzant aquestes estructures.

Durant aquesta centúria l'edifici va patir una gran transformació, fruit de la qual, el temple reduí en més de 7 m la seva longitud original, i va passar de 16,50 m a uns 8,50 m de llargada. Tot i les reduïdes dimensions del nou edifici resultant, ara una petita capella, es van mantenir les mesures del presbiteri original, i es va escurçar només la nau fins a 3,50 m. També s'aixecaren dos bancs correguts a tocar de les parets de la nau, i un altre a tocar de la testera. Just davant d'aquest banc es va localitzar un gran bloc de pedra, el qual segurament era la base que sustentava l'altar, que es trobava caiguda però *in situ*. Aquest gran bloc, lleugerament treballat i de planta trapezoidal, presentava una petita concavitat a la part superior, potser per contenir les relíquies. Desconeixem, però, si aquest element fou col·locat de nou o era el mateix ja existent de l'església primigènica.

Així mateix, es fa una nova pavimentació de l'interior del temple, mitjançant un enllosat

Figura 8. Nau de l'església de Sant Pere en la seva última fase d'ocupació. Cristina Belmonte (iPAT Serveis Culturals).

de pedres disposades planes. Fins ara no s'ha excavat per sota d'aquesta pavimentació, però la seva excavació serà clau tant per comprovar si es conserven restes dels nivells de circulació més antics com possibles estructures vinculades a la fase preromànica.

Aquestes transformacions també es van constatar al nord del temple religiós, on es va construir un contrafort per tal de reforçar la paret nord, fet que confirmaria les deficiències estructurals. També situem en aquest moment la construcció d'un conjunt de parets a l'extrem nord-oest del temple, per la banda exterior. El seu límit est servia per delimitar el corredor d'accés a l'església, que ara es realitzava pel nord, entre els contraforts i aquestes estructures esmentades.

En relació amb aquest nou accés a l'església, durant les últimes campanyes s'han documentat algunes parets al nord de la necròpoli que devien delimitar el perímetre d'un antic camí, ja fossilitzat, del qual encara es poden seguir rastres en el terreny actual. Aquest camí obliteraria la necròpoli, n'esborraria qualsevol evidència visual i marcaria l'accés a l'església pel nord de l'edifici. Un camí que podria comunicar l'església amb els masos existents al territori, com el conegut de la Vilella Vella.

En resum, al llarg de la baixa edat mitjana l'antiga església es transformà en una petita capella rural, amb algunes dependències associades, destinada a una població molt més reduïda o a fidels que, tot i no residir a l'entorn immediat, seguien tenint l'edifici com a lloc de culte. Aquesta edificació continuà en ús al llarg de tot el segle XVI, fins al seu abandó al llarg de la centúria següent.

La situació a la domus de Torre és completament diferent i sembla que en aquest moment el conjunt ja estava abandonat. Segurament, els terratrèmols de principis del segle XV la devien afectar de forma important. De fet, les característiques de les estructures documentades fins al moment així ho evidencien, amb importants desploms de les parets.

Tot i així, podríem vincular a aquest horitzó cronològic les restes localitzades al capdamunt de la torre. Es tracta de dues parets en molt mal estat de conservació, aixecades amb una

tècnica constructiva molt diferent de la resta de l'edifici i adossades a construccions de fases anteriors. Aquestes parets, fetes amb pedres sense escairar lligades amb fang, delimitaven un petit espai quadrat al capdamunt de la torre, i van ser construïdes sobre els nivells d'abandó de la torre, generats segurament a conseqüència de l'esmentat terratrèmol i d'un llarg període sense activitat ni ocupació.

Amb aquestes dades i a partir de la documentació contrastada, ens sembla versemblant pensar que les restes podrien estar vinculades als enfrontaments que van tenir lloc amb motiu de la Guerra Civil Catalana (1462-1472). En aquest conflicte, mentre que gairebé tot el territori va prendre partit per Joan II (el cap de les seves tropes era el comte de Cardona), Pere Ramon Satorra, el castlà de la torre del puig de Sant Pere, es va significar com a defensor del poder polític de les institucions catalanes (la Diputació del General i el Consell de Cent). També el castell de Callús, del bàndol de les institucions, va patir un setge important.

Malgrat que aquest és un període poc conegut, i que tan sols plantegem una hipòtesi, pensem que la troballa de l'estructura refeta al capdamunt de la torre podria ser l'indret on es va refugiar el noble surienc que va lluitar contra Joan II. Aquest noble, possiblement va reforçar les restes de la domus, com va succeir amb tantes i tantes fortaleses catalanes en aquest període.

Després d'aquesta guerra, amb l'aparició dels Fontcalda, les dues castlanies de Súria es van unir en un sol castlà.

Fase V (segles XVII-XVIII) L'activitat a la zona de les Guixeres de Súria al segle XVII ja és quasi inexistent. La domus de Torre, abandonada des del segle XV ja s'ha esborrat del paisatge, i l'església, tot i que va ser transformada al segle XVI, és una petita capella rural, que s'anirà abandonant progressivament.

La seva menció en la documentació és quasi inexistent. L'any 1626 i també el 1652 apareix esmentada com a capella en la descripció dels termes d'altres terres. Sant Pere de Súria com a tal, i ja sense aportar més dades sobre les característiques de l'edifici, apareix esmentada també els anys 1731 i 1879.

En el cas de la torre, la situació és molt similar. A partir de l'any 1599 la domus de Torre apareix sempre més a la documentació com un casal derruït.

Per tant, és evident que a inicis del segle XVIII les restes arqueològiques de les Guixeres ja estan abandonades. En els nivells d'enderroc i d'amortització del conjunt, es van recuperar bàsicament ceràmiques de cuita reduïda d'època moderna, així com ceràmiques vidrades en marró i verd i diversos fragments de ceràmica blava catalana, que han permès confirmar que l'abandó definitiu va tenir lloc al segle XVII-XVIII.

Fase VI (segles XIX-XX) L'última activitat documentada en ambdós edificis correspon a l'època contemporània, i està directament associada a l'explotació agrícola de la zona. Als voltants de la torre encara són visibles algunes feixes de conreu, i a l'església se'n va documentar una que arrasava parcialment l'extrem sud-oest de l'edifici.

Finalment, les últimes referències corresponen a la memòria oral de la gent gran de la vila. Esmenten que les mines de potassa de Súria es van endur molta pedra de la zona cap als anys cinquanta, per fer formigó per als nous pous que llavors s'estaven obrint a Cabanasses. Aquest fet segurament va esborrar les restes dels edificis del paisatge, fins que s'han anat recuperant progressivament durant el segle XXI mitjançant els camps de treball.

Bibliografia

- ARCOS, R; BELMONTE, C. (2018). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al conjunt arqueològic de les Guixeres, 11è, 12è i 13è Camp de Treball. Campanyes del 2015 al 2017*. Març de 2018. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- ARCOS, R; BELMONTE, C. (2015). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada a l'església de Sant Pere del Puig de Súria (Bages). Campanyes del 2011 al 2014*. Setembre de 2015. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- BELMONTE, Cristina (2011). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada a l'església de Sant Pere del Puig. Súria (Bages)*. Febrer de 2011. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- FÀBREGA, Albert (2020). *Sant Pere del Puig. 15 anys d'excavacions arqueològiques a Súria. Festes de Sant Sebastià. Ajuntament de Súria*.
- FÀBREGA, Albert (2009). *De la pluriactivitat pagesa a la producció industrial: el cas de les guixeres de Súria (Bages)*.
- FÀBREGA, Albert (2012). *Sant Pere del Puig i les Guixeres de Súria*. Ajuntament de Súria (Bages). Gener.
- FÀBREGA, Albert (2014). *El castell de Súria*. Bubok Publishing.
- PANCORBO, Ainhoa (2009). *Proposta d'intervenció arqueològica a l'església de Sant Pere del Puig. Súria (Bages)*. Juny de 2009. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.